

Doktora Öğrencisi

Tolgahan KARAIMAMOĞLU

Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Anabilimdalı
tolga_han33@windowslive.com

Eser Geçmişi: 29-05-2017/ 11-08-2017

DOI: 10.21551/jhf.316625

Ortaçağ Avrupası'nda Tıp Kültürü ve Gelişmeleri

Medical Culture and its Developments in Medieval Europa

ÖZET

Roma İmparatorluğu gibi döneminde rakipsiz bir kurumsallaşmaya sahip medeniyetin yıkılmasıyla başlamak üzere XV. yüzyılın sonuna kadar uzanan zaman dilimini kapsayan ortaçağda, Avrupa toplumu için birçok değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. En belirgin değişimlerden biriside yine bu dönemde Avrupa tıbbi gelişmelerinde meydana gelmiştir. Papalık kurumu, Roma sonrasında oluşan boşluğu değerlendirmek için her alanı baskısı altına alırken tıp sahasını da bu durumdan fazlasıyla etkilenmiştir. Eskiçağa nazaran Ortaçağ tıp zihniyeti bu kurumun düşüncüyü baskılayan ve seküler odakları tehdit olarak algılayan yapısı sebebiyle kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşılaşırken, kilise tekeline girmekten de kurtulamamıştır. Kilisenin baskıladığı ve arka bahçesi durumunu getirdiği tıp dünyası, XI. yüzyıla kadar tüm dogma ve batıl itikatlarla sarılmıştır. Ancak bu tarihten sonra Antik çağın ve İslam medeniyetinin eserleri ve ilerlemeleri, azınlık – seküler kesimlerden oluşan hekimler topluluğunca kiliseden gizlide olsa üzerinde çalışılmaya başlanması, Avrupa tıbbi için yeni bir dönem oluşturmuştur. Özellikle Salerno ile başlayan okullaşma sürecide bu yeni dönemde Avrupa tıbbının İslam medeniyetinden bayrağı devralmasını ve kilise tahakkümünden kurtulmasını sağlamıştır. Bu çalışma, ortaçağda, Avrupa tıbbındaki gerileme nedenleri açıkladıktan sonra bu durumun nasıl tersine dönerek ilerlemeler sağlandığını, Batı toplumunun kültürel değerleri ve düşüncel yapısıyla birleştirerek değerlendirmekte ve bir sonucu bağlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Ortaçağ Avrupa'sı, Tıp, Hristiyanlık, Dogma

ABSTRACT

In order to start with the demolition of civilization, which had an unrivaled institutionalization during the period of Roman Empire, XV. Many changes and transformations took place in Europe during the middle ages, including the time period until the end of the century. One of the most obvious changes has been experienced in

European medical developments during this period. The papal institution was greatly influenced by the medical field, while under the pressure of every field to evaluate the void that occurred after Rome. The medieval medical mentality compared with the ancienty did not survive the entrance of the church on a single occasion, while this institution faced the danger of losing its gains due to its structure which suppressed the thought and perceived the secular foci as a threat. The medical world, which the church has oppressed and brought back to the state of horticulture, is XI. Up to hundredths of all dogma and superstition. However, after this date, the study of the works and progress of the ancient and Islamic civilizations, whether in secret or in secret, by a group of physicians consisting of minority - secular societies, has started a new era for European medicine. Especially the schooling that started with Salerno provided European medicine in this new period to take over the flag from the Islamic civilization and to be saved from church domination. This study assesses and concludes by combining the cultural values and thoughtfulness of western society with how it has progressed in the medieval period after reversing the reasons for decline in European medicine.

Keywords:

Giriş:

Avrupa’da her dönem tıp farklı şekilde algılanmış ve tanımlanmıştır. Örneğin ünlü Fransız doktor Laurent Joubert 1578 yılında “Tıp tüm sanatların en belirsizidir” derken Friedrich Hoffmann ise 1695 yılında “Tıpkı doğanın tamamında olduğu gibi tıp da mekanik olmalıdır” sözleriyle bu alana bir anlam ve görev yüklemekteydiler.¹ Tıbbın geçmişine ve kendisinden beklenelene baktığımızda bir dizi gelişim dönemleri olduğunu görmekteyiz. Şimdi ise tıp biliminin ilk ortaya çıkışı ve gelişimini takip ederek kendisine yüklenen anlamların izini sürelim.

İnsanlığın dünya serüveniyle birlikte, toplumlar arasında kesintisiz bir etkileşim olduğu ve savaşlarda dâhil tüm olumsuz koşullara rağmen bunun sekteye uğramadan devam ettiği bilinmektedir. Bu etkileşim doğrudan bütün insanlık için on binlerce yıllık siyasal, sosyal ve kültürel açıdan oluşmuş ortak birikimlerin nesilden nesile aktarılmasına da yardımcı olmuştur. Ortak miras olarak zenginleşen bu birikime her uygarlık bir nebze daha katkı sağlayarak kendinden sonrakilere miras bırakmıştır. İşte bu noktada bilgi birikimi arttıkça insanların yaşam standartlarını iyileştirme yönündeki çabalarının en somut örneği olan tıp alanındaki çabalarıyla karşılaşmaktayız. Bu noktadan hareketle insanlık tarihi içinde hastalıkların toplumlar için devamlı surette tehlike oluşturması yüzünden, insanlar bununla baş etmenin yollarını aramışlardır. Bu nedenle tıbbın tarihini insanın tarihi ile başlatmak yanlış olmayacaktır. Tıp bilimini tarihlendirme yaparken, yazının icat edilmesinden önce başlayarak, ilkel topluluklarda, İlkçağ uygarlıklarında, Ortaçağ ve Rönesans’ta hastalıkların nasıl algılandığı, nasıl tedavi edildiği ve tedavi edenin kim olduğu gibi temel sorular dikkatlice ele alınarak sorgulanmalıdır. Bu sorgulamada insanları hastalıklardan koruyan ve kurtaran tıp bilimi, tarih öncesi dönemde dini öğeler ve büyüünün iç içe geçtiği bir kimlikle başlamak suretiyle insanlık yaşamına girerek bir meslek haline dönüşmüşken, günümüzde önemli bir bilim

¹ Mary Lindemann, *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 66.

haline gelen ve her yeni günde de hayati buluşlar ile bir adım daha geliştirilerek sürdürülen, geniş dallara ayrılmış bir saha olarak yaşamımızdaki hayati önemini sürdürmektedir.

Uygarlığın oluşmaya başlamasıyla birlikte özellikle ilkçağda Hipokrat ve Kos tıp okulları sayesinde bilimsel yöntemlerle şekillendirilen tıp eğitimi, hekimlerin tedavi yöntemleri ve kullandıkları araç-gereçler günümüze kadar minimal bilgilerle de olsa ulaşmayı başarırken, bu alanındaki gelişmeleri de izlemeyi olanaklı kılmıştır.² Bu okullarla birlikte başlatılan tıp alanında görev almış hekimlerin yetiştirilmesinde usta-çırak ilişkisi bu mesleğin vazgeçilmezi olurken, ustalar aynı zamanda ilk tıp eğitimcileri olarak da karşımıza çıkmaktadır.³ Tarihin ilk dönemlerinden başlayarak hekim rolü üstlenenlerin kimi toplumlarda yanlarına aldıkları çıraklarına bilgi ve tecrübelerini aktardıkları, kimi toplumlarda da bu mesleğin ailelerin tekelinde kuşaktan kuşağa aktarılarak tıp bilimine hizmet ettikleri bilinmektedir.⁴ Bu mesleğin ve uygulanan yöntemlerin öğretilmesinin sistemli hale gelerek bilgilerin kaynaklarda toplanıp, okul içinde öğretilir olması ise günümüze kadar ulaşmış yazılı olarak kayıt altına alınabilen yıllara dayanmaktadır. Bu çerçevede bizim hareket noktamız ise Roma İmparatorluğu gibi önemli bir medeniyetin yıkılmasıyla başlayan ortaçağla birlikte Avrupa'ya hâkim olan kilise egemenliğindeki karanlık çağın dehlizleri içerisinde hurafeler ve doğmalara sıkı sıkıya bağlanmak zorunda bırakılan Batı toplumunun tıp düşüncesinde meydana gelen gelişmelerini irdelemektir. Bu irdelemelerde özellikle Batı toplumunun söz konusu zaman aralığında sık sık hastalıklar yaşamasına ve milyonlarla ifade edilen can kayıplarına karşın, tıp alanında neden geriye doğru adım attıklarına ve sonrasında nasıl bu durumdan kurtularak atılımlar gerçekleştirdiklerine odaklanılacaktır.

1-) Din ve Tıp İkilemi

Doğu ve Batı, ortaçağ boyunca, iki kadim inancın temsil ettiği medeniyetlere sahip olmuştur. Bunlardan biri, Doğu'da tüm bilimlere geliştiren ve yükselmesini teşvik eden, Antik dönem eserlerini kaybolmaktan kurtaran, İslam medeniyeti diğeri ise Batı'daki Hıristiyan medeniyetiydi. Doğunun ileride olmasına karşın aynı dönemde Batı toplumunun durumunu, düşünce yerine dini, eleştiri ve tartışma yerine doğmaları, bilgi yerine skolâstik düşünceyi, bilim yerine inancı, önemli kitaplar yerine İncil'i, ülke yerine kiliseyi, hükümdar yerinede Papa'yı koyarak bu dünya yerine öbür dünyayı önemli kılan bir zihniyete sahip olarak tanımlarsak yanılmış olmayız. Söz konusu çıkmazlar içerisinde önemli olaylara tanıklık eden ortaçağ Avrupa'sı için tıp alanı da bir geri gidiş sahası haline dönüşmekten kurtulamamıştır.

Özellikle XII. ve XV. yüzyıl arasında Avrupa'da pek çok kurumsal, sosyal ve entelektüel yenilikler "Geç Ortaçağ ve Erken Rönesans" medikal kültürünü yaratmıştır.⁵ Bununla birlikte, tıbbın ayırt edici fikirleri ve en önemli yazılı kaynakları, Ortaçağ Avrupa'sından değil, Antik Yunan çağından ve İslam dünyasından alınmıştır.⁶ Antik tıp bilgisinin Batılı Hristiyanlık da

2 M. Cemil Uğurlu, "Hipokrat", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 50, Sayı II, 1997, s. 70-71.

3 Charles Donald O'Malley, *The History of Medical Education*, University of California Press, California, 1970, s. 7-8.

4 Faith Wallis (edit.), *Medieval Medicine: A Reader (Readings in Medieval Civilizations and Cultures)*, University of Toronto Press, Toronto, 2010, s. 3.

5 Patricia A. Baker (edit.), *Medicine and Space: Body, Surroundings and Borders in Antiquity and the Middle Ages*, Brill Press, Boston, 2012, s. 87-88.

6 J. Foster Palmer, "Modern Epidemics", *The Medical Magazine*, 1899, s. 884.

kabulü ve anlayışı, diğer bilim dalları gibi elbette zaman içinde değişen sosyal, kültürel ve bilimsel faktörler tarafından devamlı surette şekillendirilmiştir. Özellikle Hristiyanlık dini, Batı toplumlarının ortaçağını kapsayan yaklaşık bin yıl gibi uzun bir zaman diliminde hayatlarının her alanında doğrudan etkisi olması sebebiyle tıp alanındaki gelişmeleri de doğrudan etkilediği için önemlidir.⁷ Dolayısıyla ortaçağ Avrupa'sında yaşanan tıbbi gelişmeleri doğru analiz edebilmek mutlak surette Hristiyanlık dininden bağımsız olamaz. Bundan dolayıdır ki bu makalenin ilgili olduğu medikal dünyanın ortaya çıkışı ve karakteri, eski meditasyon mirası ve ortaçağ Avrupa'sına aktarımı, ortaçağın başlarında tıbbın ve şifanın kurumsal, ideolojik ve pratik yönlerini, XII. yüzyıl Rönesans'ının, Batı Avrupa'daki tıbbi öğrenim ve uygulamaya etkisi din olgusundan bağımsız değildir.

Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve topraklarının barbar istilasına uğramasının ardından güçlenen ve tüm toplumsal yapıları etkisi altına alan kilise, Avrupa'da karanlık çağı başlatmıştır. Ancak kiliseyi hemen suçlamadan önce ilk başlarda Hristiyanlığın yükselişi ve daha sonraki dördüncü yüzyılın ikinci yarısında Roma İmparatorluğunun devlet dini olarak benimsenmesi, eski tıbbın veya diğer bilimlerin çöküşü için doğrudan ve seçkin hiçbir sorumluluk taşımıyordu.⁸ Daha ziyade, Hristiyanlığın kendisi, geç dönem antik kültüründe, retorik ikna, felsefi sentez, olağanüstü doğa inancına ve doğanın sistematik araştırmasından ziyade çeşitli büyü, manipülasyon biçimlerine öncelik veren unsurlar tarafından kısmen şekillendirilmiştir. Bu şekillendirmedeki en önemli faktörler, Yunan ve Roma çağlarından kalma temel bilimsel çalışmaların saklandığı ünlü İskenderiye kütüphanesinin M.S. 391'de çıkan bir ayaklanma sırasında yerle bir edilmesi ile tüm kaynak kitapların yok edilmesine⁹ ilaveten, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ve kilise büyüklerinin iktidarları için bilim karşısındaki düşmanca tutumları olarak zikredilebilir. Kilise büyükleri bilime düşman olmuş, bilim adeta Hristiyanlığın mücadele ettiği putperestlikle bir tutulmuştur.¹⁰

Roma İmparatorluğu zamanında en gelişmiş kurumlar olan hukuk ve tıp, ortaçağın başlarında devletin yıkılmasıyla ortadan kaldırılmıştır.¹¹ Bu kargaşa sırasında iktidar boşluğunu değerlendirmek isteyen kilise Avrupa'da her türlü bilimsel aktivite üzerinde ambargo uygulamaya başlarken tam tersi gelişmelere sahne olan İslam dünyasında tıpta dâhil tüm bilimsel gelişmeler doruk noktasına ulaşmıştır.¹² Sayısı az ama etkisi büyük bu olaylar neticesinde de bin yıl gibi uzun bir zaman dilimini kapsayan ortaçağda, Avrupa tıp anlayışına geniş tecrübe ve önemli insanlar sayesinde geçmiş tıp bilgilerinin "tek çare benim" diyen kilise tarafından reddi yoluna gidilmesi sonucunu doğurmuştur.

Tüm bu gelişmelerin eşliğinde artık kilise ve din temelli oluşumlar, bilimsel düşünce ve doğrudan geçmiş tıp bilgilerini ret ve inkâr yolunda başrol oynamaya başlamışlardır. Böylece, eski batıl inançlar hızla bilimsel gerçeklerin yerini almaya başlamıştır. İnsanlar

7 Gary B . Ferngren, *Medicine and Health Care in Early Christianity*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009, s. 64-65.

8 Ayşegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi. Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1982, s. 46-47.*

9 Âdem Apak, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2003, s. 179.

10 Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Üçer Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, 2016, s. 153.

11 Laurie Nussdorfer, *Civic Politics in the Rome of Urban*, Princeton University Press, Princeton, 1992, s. 102.

12 Hüseyin Gazi Topdemir, "İslam Dünyasında Tıp", *Bilim ve Teknik*, Ağustos 2012, s. 90-91.

hastalıkların nedenlerini yine eskisi gibi kötü ruhlara, cinlere, şeytanlara ve mistik olaylara yüklemeye başlarken, iyileşmek için de dualara, kutsal hac yerlerini ziyarete ve vücuttan kötü ruhları kovmak üzere kilisenin önerdiği çeşitli ritüellere (kutsal suda yıkanma) sığınmaya başlamışlardır.¹³ Kilisenin başını çektiği, bilimden uzaklaşmanın başladığı bu süreçle birlikte klasik Ortaçağ Hıristiyan uygarlığına geçiş süreci tıbbi bilgi açısından söz konusu kurumun dini otoritesini kurma yolunda başlattığı köktenci tavrında ilk hedef aldığı bilim sahası haline gelmiştir.¹⁴

Hızlı kurumsallaşma eğilimine giren Hristiyanlık, manastırlar ve kutsal tapınaklar biçiminde hem manevi hem de maddi yeni din merkezleri geliştirmiştir. Ve manastır kurumu, tıp öğrenimi ve bazı tıbbi uygulamalar için kendi hegemonyasında yeni bir bağlam oluşturmuştur. Manastırlar ilk başlarda eskiçağdan kalma bilimsel tıp uygulamalarını özellikle laik pratisyenler aracılığıyla uygulama eğiliminde tutum sergilemeye çalışılar da bu durum özellikle papalık kurumunun X. ve XI. yüzyıla gelinceye kadar geliştirdiği ve başına da “günah” sözcüğünü eklediği politikalarıyla sonlanma noktasına gelmiştir.¹⁵ Tıp başta olmak üzere bilimi hedef alan, eskiçağda edinilen tüm bilgilerin aksi yönde gerileme hareketine girilen bu değişimin altında yatan etken ise Hıristiyanlık ta ki mutlak itaat ve sorgulamaya getirilen sınırlamaların özellikle papalık kurumu tarafından sert şekilde uygulamaya konmasıydı. Bunun sonucunda da bilimin gelişmesi için temel olan düşünce serbestisi başta olmak üzere araştırma-sorgulama, neden-sonuç ilişkilerine hayat hakkı tanımayan kilise kurumu, bir hastalık için tedavi arayışına giren hekimlere dahi müsamaha göstermeyerek onların büyük günah işlediklerini iddia edebilecek kadar ilkelliğe saplanmıştı.

Örneğin ünlü din adamı ve doktor olan Milano’lu Aziz Ambrose, insan sindiririm sistemi ve yaradılışın altı günü hakkında bilgilerin İncil vaazlarında dinle çelişmediğini belirttikten sonra anlatılmasını uygun bulmuştur.¹⁶ Dinin ve din adamlarının egemenlik sahasına giren tıp, ortaçağ Avrupa’sında bir öğrenme dalı olarak değil, iyileştirici faaliyet olarak görülmeye ve VI. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte Hristiyan fikirlerinde farklı ve daha karmaşık bir konuma yükselmiştir. En genel ifadeyle, hastalıklar, ortaçağda insan hayatını etkileyen tüm kötülükler gibi insanların düşüşünün ve dolayısıyla günahlarının bir sonucu şeklindeymiş gibi kilise tarafından yorumlanırken tek çarenin bu kuruma sığınmaktan geçtiğinin propagandası Avrupa’da sıkça yapılmıştır.¹⁷

Aziz Augustinus olarak bilinen, ünlü Hristiyan düşünür, filozof ve tanrıbilimci ilk kez “devleti tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak tanımlarken” insanların ise dizginlemesi için hastalıkların ceza olarak gönderildiğini aşağıdaki dizelerinde açıkça beyan etmiştir;

13 Thomas F. Glick, *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Roudge Press, Londra, 2005, s. 103.

14 Stephen G. Post (edit.), *Encyclopedia of Bioethics*, Cilt I, Gale Group, Inc., Macmillan, 2004, s. 32-33; Bayat, *a.g.e.*, s. 153-154.

15 Fielding H. Garrison, *An Introduction to History of Medicine*, W.B.Saunders Company, Washington, 1929, s. 96-97.

16 Charles Herbermann (edit.), *The Catholic Encyclopedia*, Cilt VI., Robert Appleton Company, New York, 1913, s. 21-22.

17 Geoffrey Marks, *The Medieval Plague: The Black Death of the Middle Ages*, Doubleday Company, New York, 1971, s. 77-78.

“Bu dünyada yaşananlar açıklanabilseydi, oldukça korkunç kötülükleri bünyesinde barındırdığı ve en başından beri insanoğlunun tüm soyunun lanetlenmiş olduğu gerçeğini anlardık... Aslında, vücudun kendisinden ötürü, doktorların kitaplarında dahi bulunmayan pek çok hastalığın ortaya çıktığını ve çoğu durumda ya da neredeyse hepsinde tedavi ve uyuşturucuların kendilerinin asıl acı verici olduğu anlaşılır. İnsanlar bundan dolayı hastalıkla uyarılır (Tanrı tarafından) ve öldürülmeden doğru yola girmeleri sağlanırdı.”¹⁸

Augustinus’un hem din adamı olması hem de ortaçağ kilise düşüncesini temsil etmesi sebebiyle söz konusu dizelerinden hastalıkların insanların günahlarının sonucunda Tanrı tarafından verilen bir uyarı cezası olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayış sebebiyle kiliseye bağlı cemaatin başına musibetler gelmeyeceğini tek reçete olarak sunan Augustinus’un resmi kilise görüşü, tamamen o döneme kadar kazanılan tüm tıbbi bilgileri reddetme anlamında iken yenilerinin üretilmesinin yolunu da doğrudan kesen skolâstik düşünce tarzının tezahürünü de yansıtmaktadır. Ortaçağ Avrupa’sında kilise eşittir ilaç, çare, güvenli yer ve günahlardan arınma mekânı olarak kendine rakip hiçbir bilimsel aktiviteye yaşama hakkı vermemiştir. Özellikle Hristiyanlık öğretisi ve kitaplarında (Luke 13: 4-5, John 9: 1-3) bir kişi veya bir gruptan ziyade genel manada toplumların yaşadıkları hastalıkların ve felaketlerin onların günahlarının sonucunda gönderildiği, bağışlanmalarının ise reddedilmesi durumunda ölecekleri yolundaki büyük cezayla karşılaşacakları, din adamlarının vaazlarında en temel konu iken bu durum kuşkusuz kilisenin karşısında hiçbir tıbbi bilginin gelişmemesi sonucunu meydana getirmiştir. Hem söz konusu yaklaşımı hem de din adamlarının doktorluğu üstlenme çabalarını modern tıbbın kurucularından biri olduğu kabul edilen ve XV. yüzyılın ünlü tıp insanlarından olan *Paracelsus*’da sıkça eleştirmiştir.¹⁹

Döneme hâkim olan zihniyeti anlamamız açısından, “Kutsal Hastalık” üzerine ilk eserini yazan Hipokrat bile sarsıcı nöbetler ile kıtlıkları (özellikle vebaları) anlatırken bunların Tanrı’nın öfkesi tarafından yaratılmış olduğunu inkâr etmekte çok zorlanmıştır.²⁰ Hristiyan yorumcular ise zaman zaman çok nadir olarak istisnai durumlarda her ne kadar, ani yada dramatik hastalıkların spesifik örneklerini ilahi bir çilenin karşılığı olarak yorumlamamış olsalar bile, verdikleri tarihsel örneklerde erken dönemlere ait Kral Herod’un (Büyük Herod) alın yazısının havari melekleri tarafından belirlendiği atfı ile de daima kiliseye zemin kazındırma eğilimini de elden bırakmak istememişlerdir.²¹ Özellikle ortaçağın vebalar çağı olarak da bilinmesi sebebiyle Papa Gregory liderliğindeki din adamları ve gezgin keşişler veba salgınlarının toplumsal günahların bir sonucu olarak Tanrı tarafından gönderildiğini sürekli tekrarlarken o dönemin Batı toplumunda kral, soylu ve köylülerden oluşan tüm sınıflarca da bu sorgulanmadan kabul gören bir görüş haline gelmiştir. Bunun sonucunda da hastalıkların Tanrı tarafından gönderildiği ya da Tanrının izni ile meydana geldiği ve hastalar tarafından sabırla kabul edilmesinin asıl olduğu, bu açı veren sürecin inanan kullar için manevi bir deneme, test ve arındırma olduğu için kilisede dualar ile ayinler yapılmasının tek

18 Ronald C. Finucane, *Mirades and Pilgrims: Popular Beliefs in Medieval England*, Macmillan Publishers Lmt. Macmillan, 1977, s. 9. (çeviri bana aittir)

19 Logan Clendening, *Source Book of Medical History*, Donnelley Press, New York, 2015, s. 95-96.

20 Hippocrates, *Ancient Medicine*, İngilizceye Çev. S. Jones, Cilt I, Harvard University Press, Cambridge, 1957, s. 146-151.

21 Marks, *a.g.e.*, s. 80.

reçete olacağı sürekli tekrar edilmiştir.²² Ve her durumda, Hristiyan teolojisi ve din adamları için, ruhun tedavisinin vücudun tedavisinden önce olması gerekliliği savunulmuştur. Tıp ve bilim ile alakası olmayan ve ölümü bekleme anlamına gelen bu tutum yüzünden kara ölüm boyunca (1352-1348) Avrupa’da yaklaşık 25 milyon insan kiliseden medet umarken hayatını kaybetmiştir.²³

Gerçektende, Hristiyanlık, hem ruh hem de beden açısından iyileştirici bir din olduğu iddiasını devamlı surette öne sürmüştür. Hristiyanlığın bu iddiasında Hz. İsa’nın bazı hastaları mucizevi yollarla tedavi etmesi (körün gözünü açması, cüzamlıyı iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi), hastalara merhamet ve şefkat göstermesi, havarilerinden hastaları tedavi etmelerini istemesi, dini inanca dayalı tıp anlayışını bu dönemde güçlendiren en önemli etken olmuştur.²⁴ Örneğin Luka’da geçen aşağıdaki ifadeler oldukça dikkat çekicidir;

İsa On ikileri (havariler) yanına çağırıp onlara bütün cinlerin üzerinde ve hastalıkları iyileştirmek için güç ve yetki verdi. Sonra onları Tanrı’nın egemenliğini duyurmaya ve hastalara şifa vermeye gönderdi. Onlara şöyle dedi. Yolculuk için yanınıza hiçbir şey almayan. Ne değnek, ne torba, ne ekmek, ne para, nede yedek mintan. Hangi eve girerseniz, kentten ayrılincaya dek orada kalın. Sizi kabul etmeyenlere gelince, kentten ayrılırken onlara uyarı olsun diye ayaklarınızın tozunu silkin. Onlarda yola çıktılar, her yerde Müjde’yi yayarak ve hastaları iyileştirerek köy köy dolaştılar.²⁵

İncil’de net şekilde hastalıklara şifa olunduğu yönündeki dizeler, din adamlarının tıp uygulamaları karşısında tavır takınmalarını sağlayan ellerindeki en güçlü argümanlarıydı.

Sonuç olarak, laik ve dini şifa arayışları, en azından Hipokrat döneminden bu yana olduğu gibi yan yana var olmaya devam etse de, “Klasik Hristiyan Ortaçağ’ına” geçiş yaparken, aralarındaki ilişki değişmiştir. Örneğin, Aziz Augustin, ilk elden gördüğünü iddia ettiği iyileşme mucizelerini anlatırken, yetenekli hekimlerin doğaüstü yöntemlerle (dua) iyileşmiş olanları tedavi etmede başarısız oldukları konusunda kendince argümanlar ileri sürmekten geri durmamıştır. Ortaçağın Batı dünyasında, kilise tekelindeki sağlık uygulamaları fakir hastaların kilise binalarında zenginlerin sevap kazanmak için bağışladıkları paralar ile vakıf hizmetleri şeklinde yürütülmeye, önceliğin ruhun iyileşmesine ve şeytandan kurtulmasına önem verecek şekilde yürütülmüştür.²⁶ Buraya kadar özetlenen ortaçağ tıp anlayışı inanç ve tutumlar arasında belirli gerginlikler ile belirsizlikleri somutlaştırmıştır. Çoğunlukla, Hristiyan ve hatta manastır geleneği, laik medikal kitapların korunması ve incelenmesi hususunda tereddütler ve karşı çıkmalarda bulunsalar da özellikle Avrupa toplumunda var olan küçük seküler kesimler bu değerli bilgileri korumak ve geliştirmek için ortaçağda gizliden de olsa çabalamaya devam etmişlerdir.²⁷ Özellikle bin yıl gibi uzun bir zaman diliminde kilise,

22 James W. Wood, Rebecca J. Ferrell, Sharon N. Dewitte-Aviña, “The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records”, *Human Biology*, Cilt 75, No. 4, 2003, s. 430.

23 Tolgahan Karaimamoğlu, “Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere’sine Etkileri”, *Asos Journal*, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016, s. 593.

24 *Luka*, 7: 15.

25 *Luka*, 9:1-10.

26 Grace Golden, *Historic Hospitals of Europe 1200-1981*, National Library Medicine, Londra, 1985, s.7.

27 Post, a.g.e., s. 100-111.

Avrupa'da hegemonyasını sert şekilde tesis ederken tıp alanında da İsa Mesih'in ilk doktor olduğunu, İncil'in ve kurumun şifa dağıtan yegâna kutsal yerler ile hastaneler şeklinde hizmet ettiğini devamlı surette vurgulamıştır. Kilise bu vurgulamaları yaparken pozitif bilimlerin gereksiz ve faydasız olduğunu, Tanrı dışında hiçbir şeyle ilgilenmemek gerektiğini telkin etmekten de vazgeçmemiştir.

2-) Avrupa Tıbbında Batıl İtikat ve Uygulamaların Yükselişi

Bilindiği üzere günümüz toplumlarında dahi yok olma düzeylerine inmiş olmasına karşın varlığını sürdüren büyü, mistisizm ve mucize arayışları bu sıfatları kendilerine meslek edinen kişiler ve onların uygulamaları yüzünden varlığını sürdürmektedir. İşte bugün bile "koca karı ilaçları ya da okutalım geçsin" gibi ilkel yöntemleri sürdürmeye çalışan azınlık zihniyetinin olmasına karşın ortaçağ Avrupa'sında bu uygulamaların alabildiğine yaygın hale geldiği anlaşılmaktadır. Kuşkusuz doğmalara sıkı sıkıya sarılmak zorunda bırakılan Avrupalıların bu hale gelmelerinde eğitim kurumlarını tekeline alan ve okuma yazmayı kendi kurumundan dışarı çıkartmak istemeyen kilisenin önemli sorumluluğu bulunmaktaydı. Batı toplumunun bu karanlık çağında okullar ve doktorlar yokken, tek okuryazar kesim manastırdaki rahiplerdir.²⁸ Bunun nedeni ise kurumsal olarak yerleşmiş dini okullarda eğitilen kilise mensuplarının tek okur-yazar kesim olmasıydı. Dini ve resmi metinler edebi Latince ile yazılmış ve VIII. yüzyılda kapatılan Roma okullarının yerine yenileri açılmadığından, halkın bu dili bilmemesi cehaleti yaygınlaştırmıştır. İslam dünyasında yüz binlerce kitap ihtiva eden birçok kütüphane varken, Avrupa'daki önemli manastırlar, kütüphanelerinde 800-900 kitaba sahip olmakla övünür hale gelmiştir.²⁹ Bu sebeplerden dolayı cehaletin hüküm sürdüğü bu dönemde bilimin ötelenmesini fırsata dönüştürüp türeyen ve kendilerine şifacı (halk dilinde üfürükçü) adını veren bir güruh türemiş ve tüm uygulamalarını atalarına dayandırdıklarını iddia ederek "her derde deva bizde" propagandası ile yüklü miktarda paralar kazanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda insanlar hastalık, yaralanma ve hastalıkla mücadele için ilkel zamanların pagan uygulamalarına, bitkisel tedavilere, taş benzeri tılsımlara ve sihirli büyülere geri dönmekten başka çare bulamamışlardır.³⁰

Avrupa halkını çaresizce bu sürece sürükleyen baş sorumlu ise kuşkusuz kilisedir. VIII. yüzyıla gelindiğinde, Benedictine keşişleri Avrupa'nın Hristiyanlığa dönüşme sürecini başarıyla tamamlamışlardır.³¹ Keşişler güçlü pagan inançlarını ve halkın batıl itikatlara olan bağımlılığını ortadan kaldırmak için kendilerine paganlıkta yer alan şifacıların meziyetlerini atfetmeye başlayarak doktorların o döneme kadar önemli bilgilerle yürüttükleri sağlık uygulamalarının aksine tıbbın içine batıl kimi uygulamaları ve teolojyi de katmak suretiyle kazanılan tüm bilgilerin aksi yönde bir zemin ortaya çıkartmışlardır.³² Örneğin pagan uygulamalarından birini devam ettiren aziz ve azizeler manastır bahçelerinde kutsal ve mucizevi iyileştirmeler sağladığını söyledikleri bitkileri yetiştirerek, bu ürünlerin din büyüklerine dua edilerek yenmesi halinde asıl şifa ilacı göreviyle her derde deva olacağı

28 Morris Bishop, *The Middle Ages*, American Heritage Press, New York, 1970, s. 16.

29 Marks, *a.g.e.*, s. 81.

30 Bishop, *a.g.e.*, s. 18.

31 Aaron Ravert, "Hospitality in the Benedictine Monastic Tradition", *College of Saint Benedict/Saint John's University*, 2012, s. 251-255.

32 F. Donald Logan, *A History of the Church In the Middle Ages*, Routledge Press, Londra, 2002, s. 231.

söylentisini daima yüksek sesle dillendirmişlerdir.³³

Ortaçağ Avrupa'sında adeta mum ışığı kadar cılız olan tıbbi gelişmelerde söz konusu uygulamalar neticesinde söndürülürken bu durum uzun bir zaman diliminde sihrin, büyünün, dinin ve tıbbın neredeyse hiç ayrılmadığı bir ortam meydana getirmiştir. Sihirli iyileşmeye duyulan bağımlılık Avrupa'nın birçok bölgesinde ortaçağ boyunca bir kült haline gelirken Hristiyan dünyasında mucize tedaviler adı altında tıbbın bilimselliğinden başka her şeyin içinde olduğu bir sürece bağlanmak zorunda bırakılan toplum bu şekilde oluşturulmuşta oluyordu.³⁴

Kısaca ortaçağ Avrupa'sında tıbbın içine sokulun bu etkenlere değindikten sonra ilk olarak sihir-mucize ikilisinin nasıl tıp anlayışı haline getirildiğini açıklamak önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu noktadan hareketle yıllar geçtikçe, ortaçağ Avrupa'sında kültürel ilerleme ve dinamik gelişmelerin, genellikle 1050-1300 yılları arasındaki dönemde yeni bir boyut kazandığı ve kilisenin savaşlarda dâhil her oluşumda yer aldığı bilinmektedir.³⁵ Kuşkusuz zikredilen zaman aralığında Roma Katolik Kilisesi ve Hristiyanlık, toplum üzerinde güçlü bir etki yaratmış ve paganlıktan kalma putperest inançlar minimal düzeylere inmiştir. Ancak Avrupa'nın bu inanç çağında bile, mistisizm ve batıl inançlar, halkın büyük çoğunluğu tarafından anlaşıldığı üzere dinin önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür.³⁶ Hastalıkların tanı ve tedavisinin bilinmemesinden dolayı mantıklı bir açıklama getirilememesi insanları hastalıkları anlama ve iyileştirme arayışı içinde görünmeyen manevi güçlere yöneltmiştir ancak görünmeyen manevi güçler bu süreçte bizzat din adamları eliyle Hristiyanlaştırılmıştır.

Avrupa toplumu bu süreçte kutsal resimler, küçük haçlar ve diğer dini nesnelere inançlarının gereği değil kötülükleri ve hastalıkları savuşturacak bir tılsım şeklinde gündelik yaşamlarına sokarak kullanmaya başlamışlardır. Bu konuyu tarihçi C. Warren Hollister, "Ortaçağ ilahiyatçılarının, sevgi ve aklın Tanrı için olduğunu belirttiklerini ancak popüler zihinde Tanrı'nın, tüm insanlığa zarar veren açlık, ağrı, hastalık ve ani ölümlerden yegane ilahi bir koruyucu olarak sihirbaz haline getirildiğinden yakındıklarını" belirtirken dönem zihniyetini de net şekilde açıklamıştır.³⁷ Tanrı kuşkusuz ortaçağda insanların gündelik hayatlarında çok önemli bir yere sahipti. İnsanlar iyi-kötü davranışları sonucunda Tanrı'nın kendilerini cezalandırmak veya ödüllendirmek amacıyla her an dünyaya müdahale edeceğini düşünmekteydiler. Her şeyi doğüstü güçlerle açıklama eğilimine giren Batı toplumu Tanrı'nın müdahalesini, savaşlarda alınan yenilgiler, doğal afetler sonucu büyük yıkımlar ve nihayetinde önemli hastalıkların aldığı can kayıplarına bağlayarak tıbbın çare olabileceği ve mantıklı açıklamalar ile anlaşılabilir her konuda mistik bir mucize ile çözme arayışına girmişlerdir.³⁸

33 Peter Dendle, Alain Touwaide (edit.) *Health and Healing from the Medieval Garden*, The Boydell Press, Woodbridge, 2008, s. 59.

34 Finucane, *a.g.e.*, s. 11.

35 T. Tolga Gümü, "Medieval Warfare: Hundred Years War and Its Social and Economic Consequences", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 40, **Şubat 2017**, s. 97-96.

36 Roderick E. McGrew (edit.), *Encyclopedia of Medical History*, Macmillan Press, Londra, 1985, s. 112.

37 C. Warren Hollister, *Medieval Europe: A Short History*, The McGraw-Hill Company, New York, 2002, s. 197-198.

38 Karaimamoğlu, *a.g.m.*, s. 602.

Özellikle Hz. İsa'nın hastaları iyileştirdiği yönündeki kutsal metinler Avrupa toplumunu ortaçağda kutsal insanlarla temas kurarak şifa bulma arayışlarına itmiştir. Devamlı surette azizler, kilise tarafından kutsal ya da erdemli olarak tanınan ve cennette ikamet eden insanlar şeklinde tanıtılırken, onların kutsal “dokunuşlar – sular - dualar” ile dünyadaki insanlara hastalıklarında şifa veren yegâne doktorlar olduğu, tıbbın köşede bırakılmasında ve diğer asılsız etkenlerin halkın zihnine yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Şifa mucizeleri bu şekilde ortaçağda yaygın olarak kabul görürken, hastaların iyileştirilmesi için herhangi bir medikal tedaviden çok daha iyi sonuç verdiği de benimsenmiştir.

Mucizeye inanışın bu halde güçlü olduğu ortaçağ Avrupa'sında XII. yüzyılda yaşamış ve o dönemin en büyük “mucizelerle iyileştirmeler” yaptığına inanılan Bernard of Clairvaux (1090-1153) isminde bir şahıs ün yapmıştır.³⁹ Clairvaux, Fransız asıllı bir keşiş olup ölümünden sonra, yaptığına inanılan mucize iyileştirmeler sebebiyle kilisece baş keşiş unvanı ile onurlandırılmıştır.⁴⁰ Kendisine atfedilen ve adeta dönemin en büyük doktoru gibi en büyük şifacısı adını kazanmasını sağlayan efsaneler öylesine artmıştır ki bulunduğu manastır şifa arayanlarla dolup taşmıştır. Bir tanığın, ayağında ülseri olanın Bernard'ın elini sürmesi ve söylediği beyitlerle iyileştiğini söylemesi, bir başkasının engelli bir kolu ve ayağı olan küçük kız çocuğunun onun dua ve haç işaretiyle düzeldiğine şahit olduğunu bildirmesi, körlerin ve topalların da onda şifa bulduğuna tanıklıklarını söylemeleri, dönem içerisinde ününe ün katarken şifanın nasıl tıbbın yerine geçtiğini de kanıtlar niteliktedir.⁴¹

Clairvaux'lu Bernard'ın, ölümünden sonra dahi mezarı şifa umuduyla gelenlerle dolup

39 Guenter B. Risse, *Mending Bodies, Saving Souls*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 118, 136-142.

40 <http://www.catholic.org/saints/saint.01.04.2017>.

41 Logan, *a.g.e.*, s. 146-147.

taşmıştır.⁴²

Bu mistik yanı kuvvetli mucize ve iyileştirme ikilisi o kadar abartılmıştır ki adeta günümüzde olduğu gibi her hastalık için bir tıp dalının geliştirilmesine benzer şekilde çoğu azize bir hastalığın iyileştiricisi (duacı-sıfacı) gözüyle bakılmaya başlanmıştır. Örneğin, Aziz Agatha, göğüs hastalıkları için, Aziz Lazarus, cüzzamlı insanlar için, Aziz Clare, göz hastalarına, Romalı, akıl hastalığı olan insanlara şifa dağıtan azizler olarak ün yapmışlardır.⁴³ Tüm bunlar bile ortaçağ Avrupa'sının zihin dünyasında tıp ve temelsiz doğmaların ne kadar iç içe geçtiğinin en somut göstergeleri olmuştur.

3-) Tıpta Alanında Yenileşme Hareketleri ve Üniversiteleşme Sürecinin Başlaması

Yukarıda özellikle bilimsel gelişmelerden hızla uzaklaşan Avrupa'nın karanlık çağında tıbbın durumunu değerlendirdiğimizde bilime pekte yaşam hakkı tanınmadığını gördük. Ancak gelgitlerin ortasında Avrupa tıbbında bir şeylerin değiştirilmesi için başlatılan yeniliğin ilk adımı tüm zorluklara rağmen IX. yüzyılda Napoli'nin 6 km güneyindeki Salerno kasabasında kurulan Instituto Universitario di Salerno sayesinde atılmıştır.⁴⁴ İmparator Carolus Magnus'un veya Yahudi, Yunan, Arap, Latin kökenli olmak üzere 4 kişinin kurduğu kabul edilen bu okul, tıp eğitimi veren ve Hipokrat'ın prensiplerini benimsediği için *Civitas Hippocratica* adıyla anılan sistemli bir teşkilatlanmaya sahiptir. Okulda özellikle Hipokrat, Galen ve İslam bilim insanlarının kitapları okutulmuştur. Bu süreçte, Bağdat tıp okullarının etkisiyle kurumsallaşmasını oluşturan Salerno'da öğrenci seçimi, sınav, klinik danışmanlık, hekimin sorumlulukları ve mesleğe giriş töreni gibi belirli süreçler bulunmaktaydı.⁴⁵ İlk kez Salerno'dan mezun olanlara *doktor* denilmeye başlanırken 1224 yılında II. Frederick'in, Napoli Krallığı'nda çalışan her doktora, Salerno Tıp Okulundan tanınma/onay alma zorunluluğunu getirmesiyle bu kurum Avrupa'da resmi olarak tanınan ilk tıp okulu olma hüviyetine kavuşmuştur.⁴⁶ Salerno tıp okulunun uzmanlık alanları arasında, Trotula'nın, jinekoloji, obstetrik, hijyen ve diyet konularını ihtiva eden *De Mulierum Passionibus Ante et Postpartum*'u, Nicoleas Praepositus'un ortaçağın kanunlaşmış bütün reçetelerini ihtiva eden ve Batı Avrupa'nın ilk kodeksi olan *Antidotarium*'u, Gariopontus'un *Passionarium*'u, Palermolu Roger'in cerrahiyle ilgili *Post Fabricum Mundi*'si gibi önemli alanlar bulunmaktaydı.⁴⁷

Salerno tıp okulu söz konusu derslerini seküler bir müfredat ile yürütmüş ve en parlak dönemini 1096-1260 yılları arasında yaşamış olmasına karşın büyük hekimler yetiştirememiş ve önemli tıbbi keşifler ortaya koyamamıştır. Ancak bu okulun asıl ününü ve tıp tarihindeki yerini Rönesans'ta ortaya çıkacak olan uyanışın temellerini attığı için hak ettiği, otoritelerce kabul edilmektedir.⁴⁸ İtalya'nın Salerno kentinde atılan bu önemli adımla başlayan tıp

42 Ray C. Petry (edit.), *Late Medieval Mysticism*, Westminster John Knox Press, Washington, 2006, s. 43-44.

43 Marks, *a.g.e.*, s. 87; <http://www.catholic.org/saints/saint>. 02.04.2017.

44 McGrew, *a.g.e.*, s. 31.

45 Luis Garcia Ballester (edit.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 64.

46 Enrico de Divitiis, Paolo Cappabianca, Oreste de Divitiis, "The "Schola Medica Salernitana": The Forerunner of the Modern University Medical Schools", *Legacies*, Cilt 55, Sayı 4, Ekim 2004, s.739.

47 Logan, *a.g.e.*, s. 115; Ballester, *a.g.e.*, s. 65-66.

48 Divitiis, *a.g.m.*, s. 722-723.

alanındaki kurumsallaşma hareketleri, başta Avrupa kıtasından başlayarak XIX. yüzyıla kadar dünyanın pek çok ülkesine ilham kaynağı olmuş ve önemli atılımlar gerçekleştirilmesinin önünü açmıştır. Örneğin X. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın ilk yarısına gelinceye kadar ülkeler ve ilk açılan hastaneler şu şekildedir;⁴⁹

C e n e v i z V e n e d i k Cumhuriyeti	Salerno (1096) - Bologna (1150) – Modena (1175) - Padua (1222)
Frank Krallığı	Montpellier (1137) - Toulouse (1229) - Paris (1280)
İ n g i l t e r e Krallığı	Oxford (1196) – Cambridge (1209)
K a s t i l y a Krallığı	Palancia (1208) - Salamanca (1252)
H a b s b u r g Krallığı	Vienna (1365)
Kutsal Roma C e r m e n İmparatorluğu	Heidelberg (1386)
İ s k o ç y a Krallığı	Andrews (1413)
F r a n s a Krallığı	Leiden (1575)
Rusya Çarlığı	Moskova (1707)
A.B.D.	Pennsylvania (1765)
Arjantin	Buenos Aires (1821)
K a n a d a Dominyonu	Montreal (1824)
O s m a n l ı Devleti	Tıphane-i Amire (1827)
B ü y ü k Britanya	Madras (1835)
Yunanistan	Atina (1837)
Japonya	Nagazaki (1857)

Yukarıda, dönemlerinde en önemli tıp *üniversitelerinin* öncüleri verilmiş olmakla birlikte özellikle Avrupa'da XI-XV. yüzyıllar arasında oluşturulan bu kurumlar sayesinde Katolik kilisesinin tıp üzerindeki dogmatik tahakkümünün *büyük kısmı kırılabilmiştir*. Bu tahakkümün yıkılmasında ve Avrupa'da *tıp bilimindeki Rönesans hareketinin* 1520 yılına kadar olgunlaşmasının sağlanmasında bu kurumlara ilaveten kurulan irili ufaklı 85 enstitüde önemli katkılar sağlamıştır.

Avrupa'yı karanlıktan aydınlığa *çıkartan* gelişmelerin altında yatan etkenler farklı ve

49 Kenneth Charles Calman, *Medical Education, Past, Present and Future*, Elsevier Ltd., Philadelphia, 2007 s. 7-14; [Hastings](#) Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Cilt I, Oxford Clarendon Press, Oxford, 1901, s. 6-19; Clark Kerr, *The Uses of The University*, Harvard University Press, Londra, 2001, s. 8,16,74.

çok çeşitli olmakla birlikte tıp alanındaki yükselişi, İslam dünyasının duraklama dönemine rastlamaktadır. *İslam dünyası yetiştirdiği önemli insanlarla ortaçağın her alanında bilimsel açıdan tartışmasız bir konumda ve Avrupa'nın çok ilerisinde olmasına karşın bu durumun XI. yüzyıla birlikte içine düştüğü siyasi çalkantılar ve savaşlar nedeniyle değişmeye başladığı bilinmektedir. Ortaçağ tıp tarihinde önemli bir yere sahip Bağdat şehrinin Moğol istilasında zarar görmesiyle buradaki bilim ve eserler İtalya ile İspanya karasına taşınarak, Avrupa tıbbi içinde yeni bir perspektifin açılmasını sağlamıştır. İşte bu noktadan başlayarak Avrupa, İslam bilimi ve eserleri hakkında fikir edinerek, dogmalarla sarılmış tıp alanında yenilikler yapmaya başlamıştır.*⁵⁰

Avrupa'nın tıp alanındaki yeniliklerini ve gelişmesini hazırlayan sürecin en önemli isimlerinden birisi ise Irak topraklarının yetiştirdiği *büyük bilim insanı İbn-i Sina*'dır. *İslam dünyasına ait önemli eserlerle birlikte İbn-i Sina'nın tıp alanında çığır açan çalışmalarının farkına varan Avrupa, XII. yüzyıla birlikte yeni yeni kurduğu okullar aracılığıyla bu eserleri tercüme ve anlama yoluna giderek ders kitabı halinde okutmaya başlatmasıyla beraber tıp sahasındaki açmazlarını kırabilmiştir.*⁵¹ Özellikle İbn-i Sina'nın hem doktorluk bilgisini teorik ve pratik olarak tanımlaması hem de hastalıkların semptomları, tanıları ve tedavileriyle korunma yollarını bilimsel şemalar ile açıkladığı, *El-Kanun Fi't Tıbb* adlı eseri XVII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'nın tıbbi gelişmesinde en önemli referans eserlerinden olmuştur.⁵²

Avrupa'nın tıp alanındaki uyanışının ilk adımları *Müslüman âlimlere* ait eserler ve Antik Yunan – Latin kaynaklarının tercümeleriyle başlamış olsa da yukarıda belirtilen XII.-XV. yüzyıllar arasında açtığı okullar aracılığıyla önemli *tıp insanlarını yetiştirmesi* de doğru işler yaptığının kanıtıdır. Söz konusu tarih aralığında Avrupa'nın yeni fikri ve bilimsel temelleri benimseyerek kurduğu okullardan yetişen önemli isimlerden bazıları şu şekildedir; *Ibn Zuhr Aka Avenzoar* (1094-1162), *Albertus Magnus* (1192-1280), *Ugo Borgognoni de Lucca*, *Theodoric de Lucca* (1205-1296), *Roger Bacon* (1214-95), *Arnold de Villanova* (1235-1312), *Raymond de Lulle* (1235-1315), *Henri de Mondeville* (1260-1320), *Mondino de Luzzi* (1270-1326), *Joannes Zacharias Actuarius* (1275-1328), *Guyde Chauliaque* (1300-1368).⁵³

Avrupa'nın zikredilen önemli tıp adamlarını yetiştirebilecek düzeye gelmesinde ve kilisenin başını çektiği dogmatik fikriyatı aşmasında daha öncede belirttiğimiz üzere İslam bilim insanları başrolde. Bu iddiayı doğrulayacak bir kanıtı da Mondino de Luzzi'nin 1315 yılında yazdığı ve üç asır boyunca Avrupa tıp okullarında temel kaynaklardan biri olarak okutulan *De Anatome* (Anathomia) adlı eserinde görmekteyiz. Luzzi söz konusu eseriyle "Anatominin Mimarı" unvanını alırken vücudu üç boşluk (abdomen-thorax-cranium) ve ekstremiteler olmak üzere bölümlenmiş, insan kadavrası üzerinde diseksiyona dayalı ilk çalışmaları gerçekleştirmiştir.⁵⁴ Ancak Luzzi'nin çalışmasında bizi ilgilendiren husus ise "peritona, siphac, omentuma" gibi pek çok sağlık terimini doğrudan ve kendinden çok önce

50 Manfred Ullmann, *Islamic Medicine*, Cilt XI. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1978, s. 68-69.

51 McGrew, *a.g.e.*, s. 188.

52 Ahmet Acıduman, "İbn-i Sinâ'nın Bilim Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 55, Sayı 2, 2002, s. 116.

53 Marks, *a.g.e.*, s. 85; Calman, *a.g.e.*, s. 16-18.

54 İbrahim Çeşmeli (edit.), *Art Sanat*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2015, s. 21.

İslam dünyasının bilim insanları olan İbn-i Sina ve Ebû Bekir Muhammed bin Zekeriyâ el-Râzî gibi müelliflerin eserlerindeki anlamlarıyla kullanmasıdır.⁵⁵ Buda doğrudan Avrupa'nın Doğu'yu anlayarak düşünce sistemini ve tıbbını geliştirdiğini göstermektedir.

Söz konusu etkileşim ve çeviri eserler sayesinde Avrupa tıp alanı bilimsel temeller üzerinde hızla yükselirken özellikle 1348-1352 yılları arasında yaşanan kara ölüm, tıp anlayışına yenilik getiren etkenlerden birisi olmuştur. Kara ölümden sonra Avrupa, nüfusunun 3/1'ni kaybetmekle kalmamış geleneksel tıp uygulamalarının yetersiz olduğunun da farkına varmıştır. Bu büyük acı tecrübeden sonra Avrupa tıp okulları öğrencilerine uygulamalı dersler verme yönünde bir müfredat geliştirerek özellikle anatomi, insan diseksiyonu ve cerrahi gibi alanları uygulamalı şekilde öğretmeye başlamışlardır. Tamamen bilimsel bir faaliyetle yürütülmeye başlanan bu alanda hekimler halkın artık eğitimsiz insanlara itibar etmediğini fark ederek özellikle aktarcıları denetim altına almaya ve sağlık hizmetlerinde bir standart yakalamaya çalışmışlardır.⁵⁶ Örneğin, 1352'de Paris Üniversitesinden bir grup hekim, eğitimsiz kişilerin tıp dünyasından men edilmesi için Fransa kralını ikna ederek bir kararname yayınlatabilmiştir. Söz konusu kararnamenin kısa bir alıntısında şöyle denmektedir;

Biz, eğitimsiz ve kendine hekim diyenlerin kötü sonuçlar veren girişimlerini, varsayımlarını ve acımasız uygulamalarını önlemek ve konuların kamu yararına sağlıklı, uygun yollar ile yürütülmesini sağlamak için kraliyet otoritemizin izni ile bir kararname yayınlıyoruz. Paris'in sözü geçen şehir, kasaba ve banliyölerinde herhangi bir cinsiyet ya da koşuldan kimsenin artık bundan böyle herhangi bir tıbbi değiştirici [iyileştirici], müşhil, şurup, seçkiyi [oral ilaç] müşhil hapları, clysters [enemas] - akıtan ölüm korkusu ya da kötü bir semptomun şiddetlenmesinden ötürü, bir çare-afyon veya başka bir şeyin nasıl uygulanacağını bildikleri muhtemel olmayan tıbbi tavsiyede bulunan, uygulayan sözde hekimlere karşı tedbir alınarak ofislerinin kapatılmasını ve itibar edilmemesini tavsiye ediyoruz.⁵⁷

Görüldüğü üzere söz konusu kararname bile artık Avrupa tıbbi açısından çok şeyin değiştiğini göstermektedir. Avrupa tıp dünyası başlarda çok yavaş başladığı bilim temelli serüvenine artık daha sağlam şekilde sarılırken yasal altyapıyla da bunu sağlamlaştırmıştır. Avrupa'nın özellikle aydınlanma çağıyla beraber tüm doğmaların, hurafelerin ve hiç eksik olmayan geleneksel şifacıların reddedilme eğiliminin güç kazandığı bir sürece girildiği, bununda özellikle İngiltere ve Paris okul yöneticilerinin yasal kararnameler ile güvencesini sağlamaya yönelik adımlar attıkları bilinmektedir. Bu dönemde geleneksel bağların güçlü olması sebebiyle yeni tıp anlayışını yerleştirme süreci yavaş yavaş gerçekleşiyor olmasına karşın tıp fakülteleriyle hekimleri tek şifa bulma aracınınin tedavi ve kendileri vasıtasıyla olacağını her fırsatta vurgulamaya başlamışlardır. Hekimler, tıbbi bakım standartlarını oluşturmaya ve tıbbi uygulamaya yönelik lisanslama zorunluluğunu getirmeye çalışırken deney ve gözlem artık tıp dünyasında önem kazanmıştır.⁵⁸ Ortaçağın sonlarına doğru bu yeni izlenen yol sayesinde Avrupa tıbbi gelişmeleri diğer bilimsel araştırmalar içinde lokomotif görevini yüklenmiştir.

55 http://www.aldur.net/didaktik_0001.html. 08.04.2017.

56 Tony Hunt, *Popular Medicine in Thirteenth-century England: Introduction and Texts*, Cambridge, 1990, s. 24-25.

57 Sarah Frances Vanneste, "The Black Death And The Future Of Medicine", *Wayne State University Master Theses*, Michigan, 2010, s. 54-55. (çeviri bana aittir)

58 Karaimamoğlu, *a.g.m.*, s. 606.

Ortaçağın sonlarında Avrupa devletlerinde sağlık uygulamaları ve bu alana getirilen yeni bakış açısı Hipokrat'ın değimiyle, *insan sevgisinin olduğu yerde, tıp sanatına sevgi de vardır* şiarına yükselecek kadar olgunlaşmıştır.⁵⁹

Sonuç

Avrupa'nın karanlık diye atlandığı ve on asır gibi uzun bir zaman dilimini kapsayan ortaçağ, daha sonra yaşayacağı pek çok olay için başlangıç çizgisini oluşturmuştur. Avrupa'nın kaderinde ilk köklü olay Roma imparatorluğunun yıkılması ve sonrasında bu devlet ölçütünde güçlü siyasal birlikler kurulamaması ile başlamaktadır. Bu süreç, hızla kurumsallaşmasını tamamlayan kilise için büyük fırsatlar meydana getirmiştir. Hem ruhani hem siyasi yetkilerle kendisini donatan ve din adamlarına dokunulmazlık zırhını sağlayan papalık kurumu hayatın her alanında varlığını güçlü şekilde hissettirmeye başlamıştır. Buda skolastik düşüncenin bizzat bu kurum tarafından ortaya çıkarılmasına ve okuma, yorumlama, düşünme yetilerinin Batı toplumunun elinden alınmasına zemin hazırlamıştır. Baskı altına alınan bir toplumun oluşturulması neticesinde ilkçağda elde edilen kazanımlar dahi unutulmaya başlanmıştır. Bu unutmalar içerisinde antik dönemin önemli eserleri ve daha sonraki dönemlerde elde edilen tıp bilgileri de yer almıştır.

Avrupa'nın bu karanlık çağında, İslam medeniyeti altın dönemini yaşamaktaydı. Bu dönemde Doğu her alanda ilerlemeler sağlamışken dünya bilimi içinde önemli kimlikleri bünyesinden çıkartmayı başarabilmiştir. Tıp bilimi adına da önemli katkılar yapan bu medeniyet Batı dünyasının unuttuğu antik dönemin eserlerini ve bilimini kendi bünyesinde daha da fazla geliştirmiştir. Bu süreçte tüm olumsuzlukları yaşayan Avrupa'da ise kilise her alanda olduğu gibi tıp sahasında da iktidarını sağlamlaştırırken seküler hekimlik uygulamalarına yaşam hakkı tanımamıştır. Bunun sonucunda tıp, Hristiyanlık inancı ve pagan uygulamaları karışımından her şeye günah yaftasının vurulduğu, insanları tedavi olmaksızın ölümü beklemeye iten bir süreç ortaya çıkmıştır.

Birçok aslı astarı olmayan uygulamanın içine girdiği tıp bilimi insanlar için şifacı özelliğini kaybederken tehlike arz eden bir alan haline dönüşmüş ve manastırların hastaneler şeklinde örgütlenme çabalarına karşın hiçbir dini kimliği olmayan seküler kesimin hekimlerine hayat hakkı tanınmamıştır. Ancak durum bu şekilde altı asır boyunca devam ederken tıp bilimi açısından ilk işaret fişeği XI. yüzyılda İtalya'da atılmıştır. Salerno'da kurulan okul Batı toplumu için başta tıp bilimi olmak üzere pek çok gelişme açısından da atılan ilk cesurca atımı temsil ediyordu. Bu önemli gelişme daha sonra yaşanacak olan Rönesans içinde belirleyici ilham kaynaklarından olmuştur. Papalık kurumu karşısında seküler tıp bilimi ve hekimleri bu okulla birlikte güç kazanırken takip eden süreçte Fransa, İngiltere gibi önemli ülkelerde kurulan diğer okullarda toplanmaya başlamışlardır. Bir araya gelen bu kesim antik dönemin kaynaklarına ve İslam uygarlığının önemli eserlerine yönelerek kendi karanlıklarını XI. yüzyılla birlikte aydınlatmaya başlamışlardır. Avrupa toplumunda aydınlanma çağı XV. yüzyıla kadar hızla devam ederken tıp bilimi ve uygulamaları açısından da bu yeni süreçte pek çok kurumsallaşma, müfredat ve yenilikler getirilerek İslam uygarlığından bayrak devralınmıştır. Yeni dönemde hastalıklara karşı çözüm arayışları hız kazanırken, deney ve gözlem odaklı, seküler eğilimlerin yükselişiyle manastırlar dışında sivilleşme sürecine giren tıp sahası fenni

⁵⁹ Uğurlu, *a.g.m.*, s. 67.

ilerleme içinde en önemli alan olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Kaynakça

ACIDUMAN, A., (2002), "İbn-i Sinâ'nın Bilim Tarihindeki Yeri: Kuhn'ca Bir Yaklaşımla", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 55, Sayı II, ss. 115-122.

APAK, A., (2003), "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler" *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, ss. 176-183.

BAKER, P. A., (2012), *Medicine and Space: Body, Surroundings and Borders in Antiquity and the Middle Ages*, Brill Press, Boston.

BALLESTER, L. G., (1994), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge University Press, Cambridge.

BAYAT, Ali Haydar, (2016), *Tıp Tarihi*, Üçer Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul.

BISHOP, M., (1970), *The Middle Ages*, American Heritage Press, New York.

CALMAN, K. C., (2007), *Medical Education, Past, Present and Future*, Elsevier Ltd., Philadelphia.

CLENDENING, L., (2015), *Source Book of Medical History*, Donnelley Press, New York.

ÇEŞMELİ, İ., (2015), *Art Sanat*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

DEMİRHAN, A., (1982), *Kısa Tıp Tarihi*. Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa.

DENDLE, P., Alain Touwaide, (2008), *Health and Healing from the Medieval Garden*, The Boydell Press, Woodbridge.

DİVİTİİS, E. Paolo Cappabianca, Oreste de Divitiis, (2004), "The "Schola Medica Salernitana": The Forerunner of the Modern University Medical Schools", *Legacies*, Cilt 55, Sayı 4, ss.722-745.

FERNGREN, G. B., (2009), *Medicine and Health Care in Early Christianity*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

FİNUCANE, R. C., (1977), *Mirades and Pilgrims: Popular Beliefs in Medieval England*, Macmillan Publishers Lmt. Macmillan.

GARRISON, F. H., (1929), *An Introduction to History of Medicine*, W.B.Saunders Company, Washington.

GLICK, T G., (2005), *Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia*, Roudge

Press, Londra.

GOLDEN, G., (1985), *Historic Hospitals of Europe 1200-1981*, National Library Medicine, Londra.

GÜMÜŞ, T. T., (2017), "Medieval Warfare: Hundred Years War and Its Social and Economic Consequences", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 40, ss. 99-112.

HERBERMANN, C., (1913), *The Catholic Encyclopedia*, Cilt VI., Robert Appleton Company, New York.

HİPOCRATES, (1957), *Ancient Medicine*, İngilizceye Çev. S. Jones, Cilt I, Harvard University Press, Cambridge.

HOLLİSTER, C. W., (2002), *Medieval Europe: A Short History*, The McGraw-Hill Company, New York.

HUNT, T., (1990), *Popular Medicine in Thirteenth-Century England: Introduction and Texts*, Cambridge.

KARAIMAMOĞLU, T. (2016) "Kara Ölüm Veba Salgını ve Ortaçağ İngiltere'sine Etkileri", *Asos Journal*, Yıl: 4, Sayı: 37, ss.591-610.

KERR, C., (2001), *The Uses of The University*, Harvard University Press, Londra.

LİNDEMANN, Mary, (2006), *Medicine and Society in Early Modern Europe*, Cambridge University Press, New York.

LOGAN, F. D., (2002), *A History of the Church In the Middle Ages*, Routledge Press, Londra.

LUKA.

MARKS, G., (1971), *The Medieval Plague: The Black Death of the Middle Ages*, Doubleday Company, New York.

MCGREW, R. E., (1985), *Encyclopedia of Medical History*, Macmillan Press, Londra.

NUSSDORFER, L., (1992), *Civic Politics in the Rome of Urban*, Princeton University Press, Princeton.

O'MALLEY, C. D., (1970), *The History of Medical Education*, University of California Press, California.

PALMER, J. F., (1899), "Modern Epidemics", *The Medical Magazine*, ss. 883-1010.

PETRY, R. C., (2006), *Late Medieval Mysticism*, Westminster John Knox Press, Washington.

POST, S. G., (2004), *Encyclopedia of Bioethics*, Cilt I, Gale Group, Inc., Macmillan.

RASHDALL, H., (1901), *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Cilt I, Oxford Clarendon Press, Oxford.

RAVERT, A., (2012), "Hospitality in the Benedictine Monastic Tradition", *College of Saint Benedict/Saint John's Universit*, ss. 251-255.

RİSSE, G. B., (1999), *Mending Bodies, Saving Souls*, Oxford University Press, New York, ss. 136-142.

TOPDEMİR, H. G., (2012), "İslam Dünyasında Tıp", *Bilim ve Teknik*, ss. 90-93.

UĞURLU, M. C., (1997), "Hipokrat", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt 50, Sayı II, ss. 67-78.

ULLMANN, M., (1978), *Islamic Medicine*, Cilt XI. Edinburgh University Press, Edinburgh.

VANNESTE, S. F., (2010), "The Black Death And The Future Of Medicine", *Wayne State University Master Theses*, Michigan.

WALLİS, F., (2010), *Medieval Medicine: A Reader (Readings in Medieval Civilizations and Cultures)*, University of Toronto Press, Toronto.

WOOD, J. W., R. J. Ferrell, S. N. Dewitte-Aviña, (2003), "The Temporal Dynamics of the Fourteenth-Century Black Death: New Evidence from English Ecclesiastical Records", *Human Biology*, Cilt 75, No. 4, ss.427-448.

İnternet Kaynakları

http://www.aldur.net/didaktik_0001.html.

<http://www.catholic.org/saints/saint>.